

SOVYETLER BİRLİĞİ NEDEN DAĞILDI?

Girayalp KARAKUŞ
Amasya Üniversitesi, Türkiye
girayalp71@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6240-5490>

<i>Atıf</i>	Karakuş, G. (2022). Sovyetler Birliği Neden Dağıldı?. The Turkish Online Journal of Design Art and Communication,12 (2), 291-299.
-------------	---

ÖZ

70 yıllık döneme damga vuran Sovyetler Birliği'nin nerede yanlış yaptığı uzmanlar tarafından hâlâ tartışılan bir konudur. Bu konuya retrospektif açıdan yaklaştığımızda sorunun kökenine ulaşabiliriz. Sorunsalın siyasi, ekonomik ve demokrasiyi ilgilendiren yönleri vardır. Sovyetler Birliği'nin en büyük hatasının Marksist demokrasiyi gerçekleştirememiş olmasıdır diyebiliriz. Nitekim 1970'lerin sonlarına gelindiğinde proleter kültür popüler kültürün hegemonyasına girmiştir. Sovyetler Birliği yeni Sovyet insanını yaratabilseydi bunlar olmayabilirdi. Sovyetler Birliği'nin etrafı düşmanlarla çevrili olması belki üzerlerindeki ağır yükü hoşgörmemize sebep olabilir ancak aynı durumda olan Çin Halk Cumhuriyeti bu savaştan başarılı çıkmayı başarabilmiştir. Sovyetler Birliği'nin sosyalist dünyadaki ideolojik saygınlığı bir anda paramparça oldu. Böylece sosyalist dünyanın en büyük kalesinin devrilmesi ile sosyalistler de ağır bir darbe yemiştir. Bu proste sosyalizm mi yoksa Sovyetler Birliği mi yenilgiye uğradığı sorusu ciddi anlamda tartışılmaktadır ve tartışılacağı da benzerdir. Çünkü Covid 19 salgını ile yeniden kamucu ve planlamacı politikalar yeniden konuşulmaktadır. Devletçi ve planlı ekonomiye sahip ülkelerin bu salgını daha başarı ile atlatması uzmanları ciddi anlamda aklını karıştırmıştır. Örneğin Davos'un kurucusu Kruger bile "halkçı kapitalizm" kavramlarını kullanmaya başlamıştır. Tabii Kruger'in bahsettiği şeyin komünizm olmadığını farkında olduğumu söylemek gerekir. Son kertede çalışmamda Sovyetler Birliği'nin dağılma sebeplerinin nedesellik-sonuçsallık açısından incelemeye çalıştım. Yerli ve yabancı kaynakları kullanarak tezlerimi güçlendirmek istedim.

Anahtar Kelimeler: *Sovyet, Marksizm, Ekonomi, Siyaset, İdeoloji.*

WHY DID THE SOVIET UNION DISPERSE?

ABSTRACT

The mistakes made by the Soviet Union, which left its mark on the 70-year period, are still discussed by experts. When we approach this issue from a retrospective point of view, we can reach the root of the problem. The problem has political aspects, economic aspects and aspects related to democracy. It can be stated that the biggest mistake of the Soviet Union was not being able to realize Marxist democracy. As a matter of fact, proletarian culture had entered the hegemony of popular culture by the late 1970s. If the Soviet Union had been able to create the new Soviet people, this might not have happened. The fact that the Soviet Union is surrounded by enemies may cause us to tolerate the heavy burden on them, but the People's Republic of China, which is in the same situation, was able to successfully exit this war. The ideological prestige of the Soviet Union in the socialist world was shattered in an instant. Thus, the socialists got a severe blow with the overthrow of the biggest fortress of the socialist world. In this process, the question of whether socialism or the Soviet Union has been defeated is seriously discussed and looks like it will be discussed, because public and planning policies

are being discussed again with the Covid 19 pandemic. The fact that countries with statist and planned economies survived this epidemic more successfully confused the experts. For example, even Kruger, the founder of Davos, has begun to use the concepts of "popular capitalism". I realize that what Kruger is talking about is not communism. In the last instance, I tried to examine the reasons for the disintegration of the Soviet Union in terms of causality and consequentiality. I wanted to strengthen my theses by using domestic and foreign sources.

Keywords: *Soviet, Marxism, Economy, Politic, Ideology*

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının üzerinden 30 yıl geçti. Putin gibi liderler Sovyetler Birliği'nin dağılmasının büyük bir trajedi olduğunu hatta 70 yıllık birikimin bir anda yok olduğunu belirtmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının basit bir olay olduğunu söylemek son derece güçtür. Çünkü 20. yüzyıl hem sosyalist hem de ulusal mücadeleler tarihi olmuştur ve Sovyetler'in de bu mücadelede ciddi bir siyasi-askeri güç olduğunu ifade etmek gerekir. Yaşamlarını devrimci mücadeleye ayırmış 68 Kuşağı için bu ülkenin dağılması ciddi bir travma oluşturmuştur. Ayrıca işçi sınıfı mücadelelerinde de ciddi kırılmalar meydana gelmiştir. SSCB'nin yıkılmasında pay sahibi olan Yeltsin gibi siyasetçiler hesap vermeden ölüp gitmişlerdir. Bilindiği üzere Yeltsin serbest piyasa ekonomisi ve liberal demokrasiyi savunan ve Sovyet sisteminin yıkılması için her şeyi yapmış bir politikacıydı. SSCB'nin dağılmasında diğer aktör ise Gorbaçov'dur ancak o da şimdiye kadar yaptırım görmemiştir. Gorbaçov Kruşçev zamanında eğitim görmüş ve karşı devrimci saflara katılmış birisiydi. En büyük atılımı Kruşçev zamanında yapmıştır. Hiçbir zaman sosyalist değerlere inanmayan biriydi.

Gromiko ise ABD ile mücadele etmek değil işbirliğinden yanaydı. Kitle imha silahlarına karşıtı ve Kruşçev dönemindeki "barış içerisinde birlikte yaşama" politikasının sıkı savunucusuydu (Keeran, 2019: 8). Söylem olarak parlak bir motto gibi görülse de aslında teslimiyetçiliği ifade eden bir söylem olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Lin Piao'nun da ifade ettiği gibi "Savaşı emperyalistler çıkarıyor, biz değil" (Piao, 1990). Sosyalist Blok'un kapitalist blok karşısında sürekli tavizkâr tutumları karşı tarafı daha da cesaretlendirmiştir. Aslında Kruşçev, Brejnev ve Gorbaçov asla sosyalist kültürü kabul etmiş liderler değildi.

1930 ve 1940'larda Sovyetler Birliği'nin merkezîyetçi ve bürokratik devletçi politikaları doğrudur. Çünkü ülke işgal altında, kuşatılmış ve ölüm kalım mücadelesi veriliyordu. Böyle olağanüstü durumlarda merkezîyetçi sistemler faydalıdır ancak 1950'lerden sonra devlet kendisini reforme etmesi gerekiyordu. Yerindelik, demokratik kurumsallaşmanın sağlanması ve bürokrasinin azaltılması elzemdi. Kruşçev bu alanlarda bir şeyler yapmaya çalışsa da parti programından uzaklaşmış ve yıkımın hız kazanmasına yol açmıştır. Kruşçev'in Küba meselesindeki politikası Sovyetler Birliği'nin aciziyetini göstermiştir. Aynı zamanda Küba gibi sosyalist ülkenin kendilerine olan güvenini de sarsmıştır.

Tarihsel arkaplana gidildiğinde Sovyetler Birliği'nin başarılı olduğu noktalarda yok değildir. Örneğin; 2. Dünya Savaşı'nda bütün verimli arazileri talan olsa, fabrikaları yıkılsa da hatta 28 milyon yurttaşını kaybetmesine rağmen kısa sürede toplanmış ve ekonomik büyüme rekorları kırmıştır. Eğitim alanında ciddi başarılar elde etmiştir. Sadece Saint Petersburg Üniversitesi'nden 2-3 Nobel ödüllü akademisyen çıkarmışlardır. Sosyal sigorta, erken emeklilik, enflasyonun olmaması, gıda fiyatlarında istikrarı sağlanması, işsizliği ortadan kaldırmaları ve konut sorununu çözmeleri SSCB'nin artıları olarak değerlendirilebiliriz. Bu sayılan özellikler genelde Sosyalist ülkelerin genel karakteridir.

SSCB'nin içinde yükselen temel oldu sosyalist değerlerdi ancak en temel eksiklik ekonomi ve devlette halkın egemenliğinin yoksunluğu idi. Daha öncede belirttiğim gibi SSCB ülkede gerçek halk demokrasisini kuramadı. Bundan dolayı da SSCB yıkılırken halkın tepkisi olmamış ve sadece olayları izlemekle yetinmiştir. Uzmanların görüşüne göre Stalin sonrası parti elitleri yerlerini sağlamlaştırmışlar ve elitist bir sınıf hâline gelmişlerdir. İşçiler karar alma mekanizmalarının dışında kalmışlardır.

Erken Dönemde Sovyet İktisatı

Sovyet ekonomisi ciddi biçimde merkeziyetçi ve planlı ekonomiye dayanıyordu. Ancak şunu ifade etmek gerekir: Planlı ekonomi sadece Sovyetlere özgü bir şey değildir. Kapitalimde de planlama vardır. Merkeziyetçi ekonomi ise sosyalizmin gereği değildir. Bu uygulamayı Enrico Barone adlı bir asker icat etmiştir ve bu şahısta sosyalist değildi. Marks şimdiki ve geçmişin analizini yaparken geleceğe dair iktisadi kurumları öngörmemişti. Yani sosyalist ekonomi modeli sosyalizmin gereği değil Sovyetlerin kendine özgür bir pratiğidir. Sonuç olarak kavramları birbirine karıştırmamak gerekir.

1928'den 1970'lere kadar Sovyet iktisadi sisteminin başarılı olduğunu söyleyebiliriz. 1970 sonrası iktisadi sistem resesyona yani ekonomik durgunluğa geçmiştir. 1975 sonrasında ise Sovyet ekonomisi ciddi anlamda gerilemeye yüz tutmuştur. İktisadi büyüme oranları yavaşladı. Bu konuyla ilgili Nobel Ekonomi ödülünü almış olan Simon Kuznetz şöyle yazıyordu:

“Sovyetler Birliği'nde tarımdan sanayiye kayma hızı diğer gelişmiş ülkelerden çok daha büyüktü. 1928'den 1940'a kadar tarımdan dışarı kayan emek gücünün büyümesi 12 yıl alırken, diğer ülkelerde 30'dan 50 yıla kadar bir zamanda gerçekleşmiştir. Ekonomik büyüme olarak SSCB'ye ancak Japonya'nın yaklaştığını ifade etmiştir” (Kotz-Weir, 2012: 64-65).

Sovyet ekonomisinin başarılı olduğu konulardan birisi de tam istihdam ve gelirin eşitlikçi biçimde dağıtılmasıdır. 1928-1940 arasında Sovyetler Birliği ekonomide rekorlar kırarak %15'lik ekonomik büyüme gerçekleştirmiştir. Planlı ekonominin büyük avantajlarından birisini kullanıyordu SSCB. Ekonomik kaynaklar israf edilmiyordu. Ekonomik büyüme ile halkın alım gücü artmış ve tüketim arttığı için zenginlik oluşmuştur. Keynesyen ekonomik sistemi uygulamaya çalışan Batılı ülkeler bu dönemde iktisadi durgunluk yaşarken SSCB bunun tam tersi biçimde bolluk içindeydi.

1960 yılında her Sovyet ailesinin evinde radyo, televizyon ve buzdolabı vardı 1960-1970 arasında SSCB Amerika'yı ham petrol, çimento, metal kesme, haddelenmiş çelik, kaynak makineleri ve traktör gibi ürünlerde verimlilik açısından geçmiştir (Kotz-Weir, 2012: 71).

Sovyetler Birliği'nde devrim olduğunda ülke köylü toplumduydu ama 30 sene içerisinde halkın büyük bir bölümü şehirli olmuştur. Bu durum SSCB'nin sanayileşmeye verdiği önemden kaynaklanmıştır. Köylü çocuklarının büyük bir bölümü okuryazar hâle gelmiştir. Tarım dışı iş sahibi olma arttı. Sovyetlerin dağılma sürecine girdiği dönemde dahi doktor ve hasta yatağı sayısı ABD'den daha fazlaydı (Kotz-Weir, 2012: 71).

ABD ekseninde düşünen ekonomistler SSCB'nin verdiği istatistiki bilgilerin yanlış olduğunu ifade ettiler. Özellikle CIA bu konuda kara propaganda yapmışlardır. Grigory Khanin gibi iktisatçılar bu amaca hizmet etmiştir.

SSCB'nin okuma yazma bilmeyen bir toplumdaki eğitimli bir toplum hâline gelmesi ise hemen hemen herkesin kabul ettiği bir gerçekliktir. SSCB'nin eğitim seferberliğini Türkiye'de Harf Devriminden sonra kurulan Millet Mektepleri'ne benzetebiliriz.

SSCB'nin uzaya uydu gönderen ülke olması, bilim ve teknolojiye başarılar göstermesi siyasi ve askeri olarak SSCB'yi ABD ile eşit seviyeye getirmiştir. Sovyet sistemi geri kalmış bir toplumu her yönden gelişmiş bir kent toplumu hâline getirmeyi başarabilmiştir. Peki SSCB bir anda dağıldıysa sisteminin bazı zaafı var mıydı bunu tarihsel arka planı ile ifade etmeliyim.

Sovyetlerin Çözülüşüne Giden Süreç

Kruşçev her ne kadar sisteme özünde karşı olsa da SSCB'nin ABD'yi bir gün her alanda geçeceğini varsayıyordu.

Gorbaçov'a partide yer veren Kruşçev Gorbaçov'un şu sözlerini duysaydı kim bilir ne hissedirdi:

“Ekonomideki güçlükler, ekonominin büyüme oranlarının gözle görülür biçimde gerilemesiyle, 1970'li yıllarda üst üste yığılmaya başladı. 9. ve 10. 5 yıllık planlardaki daha düşük hedeflere bile ulaşamadı. Bu dönem için planlanan sosyal programı dahi uygulayamadık. Bilim, eğitim, sağlık,

kültür ve gündelik hizmetler alanındaki maddi bir tabanda bir gecikme meydana geldi” (Kennedy, 1990: 576-577).

SSCB'nin ekonomideki en büyük eksiliğinin tarım olduğunu söyleyebiliriz. Tarım ülkesi olan SSCB, Çarlık Rusya'sında tarım ihracatçısı iken ithalatçı duruma düşmüştür. Bu durumu bir nevi Marks'ın kentliliği devrim açısından daha önem vermesine bağlayabiliriz. Stalin sonrası gelen liderlerin hepsi sanayiye önem vermişlerdir. Örneğin; SSCB'deki tarımdaki verimlilik ABD'nin yedide biriydi (Kennedy, 1990: 578). Bunun sebebini Rusya'nın iklim şartlarına bağlamamızda sıkıntılıdır. Çünkü Ukrayna Kanada ile aynı eylemde ama Kanada'nın tarımsal verimliliği daha yüksek. Kruşçev bu konuda önlemler almaya çalışsa da işin daha kötüye gitmesine sebep olmuştur. Kruşçev ters orantılı biçimde tarıma önem verirken ağır sanayiye ihmal etmiştir.

Kruşçev aynı zamanda devlet terbiyesi almamış bir kişiydi. Özellikle birlikte çalıştığı nomaklaturalara karşı son derece kabaydı. SSCB'ye bağlı ülke liderlerine karşı tutumları son derece sertti. Bundan dolayı SSCB'ye bağlı ülkelerde güvensizlik yaratmıştı. Küba olayı, Bulgar liderlerini ve halkını aşağılaması, BM toplantısında Filipin temsilcisi Lorenzo Sumulog'un sömürgecilik konusunda SSCB'yi ikiyüzlülükle suçlaması üzerine Kruşçev ayakkabısını çıkarıp Sumulog'a fırlattı. Uzmanlara göre, bütün bunların nedeni Kruşçev'in iyi eğitim almamış olmasıydı. Kruşçev'in iyi olduğu tek bir nokta vardı: “Siyasi rakiplerini iyi biçimde manipüle ediyordu” (Onay, 2008: 211-212).

Kruşçev döneminde olumsuz açıdan şu gelişmeler olmuştur:

-Tito ile yollar ayrıldı

-Çin'in nükleer programına olan desteğini geri çekti

-Barış içerisinde birlikte yaşama mottosu adı altında revizyonist siyaset izledi

Kruşçev'in temel hatalarından birisi de sadece devrime inanmış kişilerin yer aldığı Komünist Parti'yi halka açık hâle getirmesidir. Bu hamleyle devrime gerçekten inanmamış kişilerin de partiye girip temsil edilme imkânı oldu. Oysa öncesinde Parti üyesi olmanın ciddi bir ayrıcalığı vardı. Partiye giren kişiler birikimli kişilerdi. Böylelikle Gorbaçov gibi kişiler partiye girerek sisteme ciddi zararlar verdiler.

Kruşçev'im temsil ettiği siyasi çizgi bir bakıma Buharin ve Jdanov'un kompozisyonuydu (Keeran, 2019, s. 47). Gorbaçov'da bu temsiliyetten etkilendiği açık diyebiliriz. Molotov gibi siyasiler Kruşçev'e karşı çıksa da yeterince etkili olamadı. Kruşçev sonrası dönemde de Kruşçev'in düşünceleri Gorbaçov'da devam etti. (Kruşçev'de sınıf mücadelesi gibi bir kavram yoktu. Kendisi tüketici komünizmini uygularken üretimi ihmal etti. Uzmanlar Kruşçev'in politikalarını “sağcı köylü sapması ve oportünistçe” olarak niteledi

Kruşçev devamlı olarak ABD'ye tavizler verdi. Oysa ABD hiçbir zaman Kruşçev'in nükleer silahların azaltılması, Vietnam'daki savaştan çekilmesi ve asker sayısını indirmesi gibi politikalarına dostça karşılık vermedi.

Kruşçev'in halefi Brejnev ise ekonomik durgunluk simgesi hâline geldi. Pahalı zevkleri, kibirliliği ve sağlığının bozulmasıyla birlikte alay konusu oldu. Bu dönemde yolsuzluklar da gündeme geldi. SSCB'de de yolsuzluk ve rüşvet vardı ama kapitalist blokta olanlara göre nicelik ve nitelik açısından daha azdı. Brejnev döneminde Kruşçev'in aksine kadrolarda istikrar sağlanmaya ve merkezi planlamaya geri dönüş yaşandı (Keeran, 2019: 62).

Macaristan, Çekoslavakya gibi ayaklanmalar halk nezdinde komünist iktidarların meşuiyeti sorununu ortaya çıkardı. Baskıcı sistemlerde er ya da geç bu sorunsalın ortaya çıkacağı bir gerçekliktir. Bu komünist sistemler içinde geçerlidir (Holmes, 2002, s. 87). Brejnev döneminde Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelere, Küba'ya, Aparteid karşıtı hareketlere, Nikaragua, Angola, Vietnam, Nikaragua'ya yardım edildi ancak sömürgecilik karşıtı hareketler son kertede Sovyetler'in uydusu değil bağımsızlık istiyorlardı. Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkeler SSCB'nin sürekli iç işlerine karışmalarından rahatsızdı. Bu da meşruyet sorununu gündeme getirdi. Yani Macar, Çek, Polonyalı komünist biz bu

sistemin neresindeyiz sorusunu kendilerine sormaya başladı. Nitekim Glasnost ve Perestroykadan sonra SSCB'nin her yerinde milliyetçi Halk Cepheleri oluşturuldu. Sovyetler Birliği artık çözülmeye gidiyordu. Bu proste SSCB'nin sosyo-ekonomik durumu açıklamamız gerekiyor.

1975-1991 Dağılma Sürecinde SSCB İktisatı ve Demokrasi

1975-1991 arasında SSCB ekonomisi resesyona girse de küçük çapta büyümeye devam etti. Teknolojiyi ithal eden ve kırsal kesimden kentleşmeye geçiş yapan bütün ülkelerde böyle birşeyin yaşanması kaçınılmazdı. SSCB ekonomisinin durgunluk yaşamasının pek çok sebebi vardı:

-Ordunun büyük yük olması

-Olumsuz nüfus eğilimi

-Batı'daki 1973 durgunluğunun etkileri

-İş disiplinin olumsuz olması

-Tren yolu taşımacılığı ve petrol üretiminde yaşanan darboğaz

-Planlama yetkililerinin bilinçli biçimde iktisadi büyümeyi düşürme planları

-Olumsuz iklim şartları (Kotz-Weir, 2012: 85).

-Halk Demokrasininin uygulanamayışı

-Rüşvetçilik ve yolsuzluk

Brejnev kendi döneminde sert milliyetçilikle uğraşmış ve Rus karşıtı düşüncelerin olduğu Ermenistan ve Gürcistan'daki görevlileri görevinden almıştı. Bu yönden Stalin ve Lenin'e benziyordu ancak onun döneminde yaşanan yolsuzluklar halk nezdinde itibarını zedelemişti. Örneğin Özbekistan'daki parti aparatında çalışan 14 tane akrabası vardı ve bunlar ciddi anlamda hukuksuzluklara karışmışlardı. (Keeran, 2019: 65)

Sovyet iktisatçılar Batı Avrupa ve ABD'de daha iyi bir yaşam olduğuna inanıyorlardı. Bundan dolayı merkezi planlı ekonominin reforme edilmesi gerektiğini iddia ettiler. Oysa Rusya serbest piyasa ekonomisine geçtiklerinde ciddi bir hayal kırıklığı yaşadılar. Onlara göre planlı ekonomi bürokratizasyon yaratıyordu ve piyasada hızlı karar alınamıyordu. Devlet şirket mantığı ile yönetilmeliydi. Rusya kapitalizme geçtiğinde ise büyük enflasyon krizi ile uğraşmak zorunda kaldılar. Buna rağmen piyasayı kendi hâline bırakmanın daha uygun olacağını düşündüler. Oysa kaybeden Rus halkıydı.

1980'li yıllarda Brejnevin yerine gelen Andropov ve Çernenko planlı ekonominin işleyişinde yana tavır alsalar da ömürleri yetmemiştir. Örneğin; Andropov görevine devam etseydi beki de SSCB yıkılmayacaktı. Merkezi planlı ekonomi reforme edilip SSCB işleyişine devam edecekti.

Andropov göreve geldiğinde Kruşçev'in uyguladığı ücretleri birbirine yakınlaştırma politikasından vazgeçti. Bunun verimliliği düşürdüğünü savundu. Ona göre; bu uygulama sosyalizmin "herkesin emeğine göre" ilkesine aykırı bir durum oluşturuyordu.

Andropov iktidara geldiğinde Gorbaçov gibi dış politikada geri adım atma ilkesini uygulamadı. Özellikle ABD ile siyasi, ekonomik ve ideolojik mücadelenin devam etmesi gerektiğini savundu. 2 sene ABD ile ilişkiler kurmasa da aha sonraki süreçte Reagan ile ilişki kurulmasında öncülük etti. Partide yaşlı üyelerin yerine gençleri kadrolara yerleştirdi. Kısaltılmış iş gününden uzun iş gününe geçildi. Ancak Andropov bun icraatları yerine getirmek için iktidarda çok uzun süre duramadı çünkü ömrü yetmedi.

CIA'in desteklediği Hür Avrupa Radyosu ve Avrupa radyosu ideolojik propaganadalarını eksik etmedi. Sovyet halkını Avrupa'da daha iyi bir yaşam olduğuna inandırdı.

Marksist ideoloğlara göre halk demokrasi özetle liberal demokrasinin tam zıttıdır. Onlara göre demokrasi azınlığın çoğunluğa uymasıdır. Toplumun geneli alınterini ücret karşılığında satan insanlar

ise azınlık olan zenginler işçi sınıfına ayak uydurmak zorundadır. Buna halk demokrasisi veyahut Marksist demokrasi denir. Bunları teorik açıdan savunanlar SSCB’li Marksist ideologlardı. Ancak pratikte SSCB’de bunun varlığından bahsetmenin güç olduğunu söyleyebiliriz. Bu kerte de şu soruyu sormak gerekir: “SSCB sosyalist olduğu için mi demokrasiyi uygulamamıştır yoksa yeterince sosyalist olmadığı için mi demokrat olamamıştır.” (Işıklı, 2006: 45) Bu sorunun cevabı son derece karmaşıktır. Yeterince sosyalist olmadıkları için olabilir ancak her ülkenin sosyo-ekonomik şartları farklıdır. Marksizm-Leninizm bilindiği üzere Marksizmin Rus toplumun yapısına uyarlanmış biçimidir. Devrim için subjektif ve objektif şartlar Fransa’da gerçekleşseydi nasıl bir yönetim anlayışı olurdu bilinemez. Ya da Türkiye’de gerçekleşseydi sosyalizm nasıl tatbik edilirdi öngörülemez.

Mark Harrison Sovyet ekonomisi hakkında şunları ifade etmektedir:

“Sovyet ekonomisinde parasal gelirlerin dağıtımı görece eşitti fakat para anahtar unsur değildi. Büyük eşitsizlikler, mallara ve hizmetlere erişimde yaşanan ayrıcalıklı uygulamalardan kaynaklandı. Ekmek ya da sosis almak için sırada bekleyen kişiler ayrıcalığı olmayanlardı. Bir şeyleri sıraya girmeden alabilmek için önemli biri olmak ya da önemli birini tanıyarak olmak zorundaydınız. Ayrıcalık, kişisel bağlantılar vasıtasıyla satın alınabiliyordu. Ayrıcalık satın almak için daha sonrasında geri ödeme yapabilmek için bir şeyinin olmasına ve geri ödeme yapacağına dair güven duyulmasına ihtiyacı vardı. Güven inşa etmek zamanla ve birçok münasebet sonucunda oluyordu, dolayısıyla en üretken bağlantılar uzun yıllar içinde olgunlaşanlardı” (Harrison, 2017: 98).

Andropov’dan sonra yerine gelen Çernenko selefinden daha kısa süre iktidarda durdu ve yerine çok konuşulan bir siyasetçi geçti: “Mihail Gorbaçov”.

Gorbaçov’a göre rekabet ve performans dayalı ücret ödeme sistemi verimliliği arttırabilirdi. Gorbaçov’un kendi açıklamalarına göre amacının kapitalizmde geçmek değil, sosyalist sistemi reforme etmektir. Sovyetlerin Deng Xiaoping’i olmak istiyordu. Glasnost ve Perestroyka politikalarını uygulayarak sistemi demokratikleştirmeyi istemişti. Ancak bir anda özgürlük bulan Sovyet halkı televizyonlarda ve radyolarda sistemi eleştirmeye başlamıştı. Federasyonun her yerinde ayrılıkçı milliyetçi Halk Cephepleri oluşturuldu. Örneğin; Ermeniler milliyetçi hareketlerden etkilenerek 1980’lerin sonlarına doğru Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi’ndeki milliyetçi Ermeni gruplar. Dağlık Karabağ’ın Ermenistan ile birleşmesini istemişlerdir. Bu uğurda, "Karabağ Komitesi" adlı bir hareket kurarak anlaşmazlığı başlatmışlardır (Çiloğlu, 1998: 143). Bu gelişmeler Sovyetler Birliği’nin ulusal sorunu kökünden çözemediğini göstermekteydi. Glasnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden Yapılanma) ile Batı Sovyetler Birliği’nin içine girebilme imkanı elde etti. Gorbaçov sadece ekonomi değil aynı zamanda her alanda demokratikleşmeye çalışıyordu. Gorbaçov’da Andropov gibi ücretlerim aynı olmasına karşı çıktı.

Gorbaçov dış politikada da ABD ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Ama meslektaşları Sovyetler’i “Şeytan İmparatorluğu” olarak niteliyordu. Gorbaçov’un uzattığı dostluk elini ABD sıkışmış gibi görünürken aynı zamanda anti-komünist propagandalarına devam ediyordu. ABD Sovyetlerin dağılma sürecinde olduğunu öngörüyordu ve kendileri açısından iyi bir fırsattı ve ABD bu fırsatı iyi değerlendirdi. 1991’de Sovyetler Birliği sessiz sedasız biçimde tarihe karıştı.

SONUÇ

20. yüzyılın başında iki önemli devrim yaşandı. Birincisi Bolşevik Devrimi ikincisi ise Anadolu Devrimidir. Birincisi tarihe karışmış diğeri ise kesintiye uğramasına rağmen devam etmektedir. Sovyetler Birliği gibi dünyanın en güçlü ordusuna sahip bir ülkenin sessiz sedasız tarihe karışmasının nedenleri hâlen tartışılmaktadır. Çalışmamda meselenin daha çok ekonomik yönü üzerinde yoğunlaşsamda. Önsel olarak Sovyetler Birliği’nin apriori olarak ekonomik sebeplerden dolayı dağılmadığı kanaatindeyim. Çünkü 1980 yılı gibi erken bir tarihte bile Sovyetler Birliği’nin müttefiklere yaptığı yardım yıllık 44 milyar dolar. Silahlanmaya ayırdığı pay ise ekonominin yüzde 25 ila 30’unu kapsamaktadır (Keeran, 2019, s. 294). Görüleceği üzere ekonomik darboğazda olan bir ülkenin yapamayacağı pratiklerdir bunlar. Yine ekonomik verilere göre hareket etmek gerekirse 1980’li yılların başında Sovyetler Birliği’nin ekonomik büyüme oranı ABD ile hemen hemen aynıdır. Aynı zamanda ortalama yaşam süresi de ABD ile denktir (İpek, 2015: 100).

Carter ve Reagan'ın uyguladığı baskıcı politikaların Sovyetler Birliği'ni zor durumda bıraktığını söyleyebiliriz. Resesyona birlikte Batılı bankalardan borç alan Doğu Avrupalı sosyalist ülkeler zor durumda kalmıştır. Ayrıca yaygınlaşan milliyetçi hareketlerde Sovyetler Birliği'ni çözümsüzlüğe itmiştir. Afganistan'daki savaş ve başta Polonya gibi anti-komünist ülkelerin faaliyetleri çözülmeyi hızlandırdı. ABD'nin doğalgaz ve petrol fiyatlarıyla oynaması ekonomik resesyona arttırdı. Ama asıl darbeyi vuran öncü güç içeriden gelmiştir. Gorbaçov ve Yeltsin'in öncülüğünde Sovyet sistemine inandırmayan politikacılar çözülmeye neden oldu. Kendileriyle yapılan röportajlarda iki siyasetçi birbirini suçlamıştır. Gorbaçov'un bürokratik devrim tezinin inandırıcılığı olmadığı kanaatindeyim. Deng Xiaoping parti programına bağlı kalarak reformlar yaparken, Gorbaçov tamamen tersi bir pratik başlattı. Sovyetler Birliği'nde Batı tipi bir demokrasi ve serbest piyasa ekonomisini savunan Gorbaçov sadece çözülmeyi hızlandırdı. Her ne kadar kapitalizmi değil, reforme edilmiş sosyalizmi savunuyorum dese de pratikte hizmet ettiği fantazma kapitalizm olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ilgili pek çok görüş vardır. Bunların pek çoğu duygusal nüansı olan açıklamalardır. Somut durumun soyut tahlilini yapmak gerekirse, Sovyetlerin dağılmasının nedenlerini şöyle ifade edebiliriz:

- Bürokratizasyon
- Gorbaçov etkeni
- Savunma harcamalarının yüksekliği
- Sovyetler Birliğinin yeni insanı yaratamaması
- Emperyalist saldırılar
- Fazla merkezileşme

Sovyetler Birliği başarılı olduğu pek çok konunun yanında başarısız olduğu şeylerde vardı. Örneğin; aşırı merkezileşme karar alma mekanizmasının yavaş ilerlemesine yol açtı aynı zamanda bürokratizasyona ve kırtasiyeciliğe de yol açtı. Bazı tüketim mallarının nicel ve nitel eksikliği hakkında tepkisine yol açtı. Bu durum rüşvet ve yolsuzluk gibi kanun dışı yollara başvurulması ile sonuçlandı. Kaliteli mallara ulaşma belli bir elitistin tekeline kaldı. Böylece halk kaliteli mallara ulaşmak için rüşvete başvurma yolunu tercih etti.

Bazı kesimler Sovyetler Birliği'nin yıkılmasında halk muhalefetinin olduğunu öne sürmektedir. Bunun görsel bir yanığı olduğunu söyleyebiliriz. Zira böyle bir halk hareketi hiçbir zaman olmamıştır. Bu durumda farklı sebepler de olabilir. Sovyetler Birliği'nin baskıcı devlet politikası veya halkın sosyo-ekonomik şartları kabullenmiş olması olabilir. Zira Sovyetler Birliği'nde toplumsal muhalefet bastırılmıştı.

Emperyalist saldırıları somutun zenginliğinde soyutlarsak Sovyetler Birliği için her zaman vardı. Ancak Sovyetler Birliği güçlü olduğu zamanlarda bunların hepsini savuşturma başarısını göstermişti. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gelen ABD başkanlarının hemen hemen hepsi Sovyetler Birliği'ne karşı anti-komünizm propagandasını yapmıştır. O halde Sovyetler Birliği'nin içsel ve dışsal dinamiklerinde bir problem var sonucunu çıkarabiliriz. 1980'lerde Sovyetler Birliği hem içeride hem dışarıda güçlü olabilseydi Sovyetler Birliği dağılmazdı. Sorunsalın trajik tarafı ise Sovyetler Birliği dağılırken Komünist parti üyelerinden herhangi bir direniş olmamıştır. Salt bu durum bile partideki yozlaşmayı gözler önüne sermektedir. Yozlaşmanın sebeplerinden en önemlisi de belki de şudur: Parti içinde ayrıcalıklara sahip olan kesim Yeltsin'in özel mülkiyetçi kapitalist modeliyle elde ettiklerini legalize etmek istemiştir. Böylece rahatça ayrıcalıklı lüks hayatlarını toplumun gözü önünde yaşayabileceklerdi. Zira Sovyetler Birliği'nin eşitlikçi yaşam tarzında bu ayrıcalıkların gözler önüne seremiyorlardı. Ancak bu tezimizde şüpheli noktalar var. Çünkü seçkinlerin belli bir bölümü Andropov'un Marksist-Leninizmini desteklemişti. Daha sonra ise Gorbaçov ve Yeltsin'i desteklemişti. Bu proste ciddi bir çelişki vardır. Belki de tipik Doğulu mantığıyla kim güçlüyse onun tarafında yer almayı tercih etmişlerdi.

1960 ve 1970’li yıllarda Amerika Birleşik Devleti ve Sovyetler Birliği dünya meselelerinde her şeyden önemli hâle gelmişti. 1974’te savunma için Birleşik Devletler 85 milyar dolar, Sovyetler Birliği ise 109 milyar dolar harcıyordu. Bu harcamalar Çin’in 3-4 katı, Avrupalı Devletlerin ise 10 katıydı (Kennedy, 1990: 464). Yani ekonomik resesyonda olduğu söylenen Sovyetler Birliği o dönemde ABD’den savunma anlamında ileride görünmektedir. İki ülkede birbirini yok edecek seviyededir. Bundan dolayı Moskova-Washington arasında doğrudan telefon hattı çekilmiştir. İki ülkede bir nükleer savaş çıkarmadan önce iletişim kurabilsinler diye. Ancak genel olarak Sovyet tarihinde en çok ihmal edilen sektör tarım olmuştur. Sovyetler Birliği tahılı dışarıdan ithal ediyordu. Marksistler ekonomik gelişmişliğin öncüllüğünü sanayide görüyorlardı. Gerçektende Sovyet siyasetçileri (Kruşçev dışında) köylü bir toplumu kentli hâle getirmeyi başarmışlardır. Rus liderler tarımda geri kalmayı sorun etmemişlerdir ancak asıl sorun teknoloji alanındaydı. Sovyetler Birliği teknoloji alanında (bilgisayar, telekomünikasyon aletleri, lazer, optik vs) Batı’nın geri kalmasından korktular ve korktukları da başlarına geldi. Batı sürekli artı-değer yaratırken, Sovyetler geride kaldı. Sovyetler Birliği 1970’li yılların sonlarında Çin’in başlattığı atılımı yapamadılar. Sovyetler Birliği için sorun olan konulardan birisi de demografikti. 1970’li yıllardan sonra doğum oranları düşmüş ve ölüm oranları artmaya başlamıştı. İnsan kaynağına değer veren Sovyetler Birliği gibi ülkeler için bu durum son derece endişe vericiydi. Savunma harcamalarının yüksek olması da Sovyet ekonomisinin sırtına yük olmaya başlamıştı.

Sovyetler Birliği’nin en büyük hatası gerçek halk demokrasisini uygulamayıp halkı sürü mantığıyla yönetmek istemesidir. Oysa sosyalizmin temelinde işçilerin ve köylülerin karar alma mekanizmalarına katılım vardır. Sovyetler Birliği halkın yönetime katılacağı demokratik kurumsallaşmayı sağlamadı. Sendikaları ve demokratik kitle örgütlerine önem vermedi. Her türlü toplumsal muhalefet barışçıl da olsa baskı altına alındı. Brejnev döneminde halkın katılımında bazı iyileşmeler olsa da sınırlı kaldı.

Son olarak Gorbaçov etkenine değinmekte fayda vardır. Gorbaçov’un gençliğinden Komünist Parti Genel Sekreteri olana dek sosyalizmin temel paradigmalarına inanmadığını söylemek gerekir. Sosyalizm ile kapitalizmin kompozisyonunu çıkarmaya çalışan Gorbaçov, eklektizmin ağına düşmüştür. Onun dünyasında eşitlikçilik veyahut sosyal adalet yoktur. Ona göre; devlet şirket mantığı ile yönetilmelidir. Verimlilik, kâr maksimizasyonu son derece önemlidir. Oysa bütün bunlar sosyalizmin temel ilkelerine aykırıdır. Kendisi Sovyetler Birliği’nin dağılması meselesinde Yeltsin’i suçlasa da en az onun kadar suçlu olduğunu söyleyebiliriz. Zira Glasnost ve Perestroyka politikaları masum gibi görünse de Sovyetler Birliği’nin dağılmasında başlıca etken olmuştur. Geçiş dönemi öngörmeden bunları doğrudan uygulamaya çalışması ile topluluktaki milliyetçilik hareketlerinin önünü açmıştır. Devlet otoritesinin olmadığı ortamda sisteme karşı olan siyasetçiler, akademisyenler ve gazeteciler rahatça devleti eleştirebilme imkanı elde etmişlerdir. Amatörce hamlelerle yetmiş yıllık birikim yok olmuştur. Oysa Gorbaçov’un yapması gereken Çin gibi geçiş dönemi ile sosyalizmin temel ilkelerinden taviz vermeden reformlar yapmasıydı. Ancak Sovyetler Birliği’nde bu geçiş dönemi olmadı ve doğrudan bir dağılma dönemi yaşandı. Demokratik kurumsallaşmasını tamamlayamayan ülkelerde görece özgürlük dönemi yaşandığında genelde bu tarz bir dağılmanın yaşanması muhtemeldir. Aynı kaderin Osmanlı Devleti’nin başından da geçtiğini söyleyebiliriz. Çünkü baskıcı ortamlardaki toplumlar genelde özgürlüğün ne olduğunu ve nasıl kullanılacağını tam olarak bilemediklerinden görece özgürlüğü bulduklarında kaotik ortam oluşma tehlikesi vardır.

KAYNAKÇA

Çiloğlu, F. (1998). Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar, İstanbul: Sinalte Yayınları.

Harrison, M. (2017). “Sovyet Ekonomisi 1917-1991: Öncesi ve Sonrası”, Liberal Düşünce Dergisi, 88(22), 99-101.

Holmes, L. (2002). Post Komünizm, Ankara: Doruk Yayınları.

Işıklı, A. (2006). Sosyalizm-Kemalizm ve Din, Ankara: İmge Kitabevi.

- İpek, A. (2015). Sovyetler Birliği'nin Dağılması Karşıında Sovyet İnsanın Tepkisizliđinin Nedenleri, Savunma Bilimleri Dergisi, 1(14), 89-118.
- Keeran, R. (2019). İhanete Uđrayan Sosyalizm, İstanbul: Yazılama Yayınları.
- Kennedy, P. (1990). Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kotz, D.-Weir, F. (2012). Gorbaçov'dan Putin'e Rusya'nın Yolu: Sovyet Sisteminin Çöküşü ve Yeni Rusya, İstanbul: Kalkedon.
- Onay, Y. (2008). Batı'ya Direnen Devlet Rusya, İstanbul: Yenyüzyıl Yayınevi.
- Piao, L. (1990). Yaşasın Halk Savaşının Zaferi, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.